

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА КОМУНАЛЬНОГО УНІТАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Досліджено правовий режим майна комунального унітарного підприємства, визначено особливі правові форми здійснення права комунальної власності. Обґрунтовано доцільність збереження на даному етапі економічного розвитку України інституту права господарського відання і права оперативного управління.

Ключові слова: комунальне унітарне підприємство, правовий режим, майно, право господарського відання, право оперативного управління.

Орган місцевого самоврядування, приймаючи рішення про створення суб'єкта господарювання комунального сектора економіки, одночасно вирішує питання про виділення відокремленої частини комунальної власності, на основі якої буде функціонувати підприємство. Залежно від правових засад володіння виділеним комунальним майном, визначається і його правовий режим. Комунальне підприємство не може здійснювати господарську діяльність не маючи відповідної матеріальної бази.

Окремі аспекти правового забезпечення відносин комунальної власності розглянуто в наукових працях Р. А. Джабраїлова [1], В. К. Мамутова [2], В. С. Щербини [3] та інших науковців. Зокрема, на окремих питаннях правової регламентації відносин комунальної власності як основи реалізації містом господарської правосуб'єктності зупинявся у своїх роботах Р. А. Джабраїлов. Соціально-економічна значущість комунальної власності як майнової основи діяльності територіальних громад і правовий режим окремих об'єктів права комунальної власності розглянуто в роботах В. К. Мамутова та В. С. Щербини. Разом із тим питання правового режиму майна комунальних унітарних підприємств дотепер залишаються малодослідженими.

Метою статті є визначення сутності правового режиму майна комунального унітарного підприємства й обґрунтування необхідності збереження особливих форм здійснення права комунальної власності на поточному етапі економічного розвитку України.

У теорії господарського права широкого застосування набуло поняття «правовий режим

майна», яке визначають як встановлені правовими нормами: а) структуру майна; б) порядок його придбання (формування), використання вибуття; в) порядок звернення на нього стягнень кредиторів [3, с. 106; 4, с. 149]. Правовий режим майна позначає сукупність вимог, що пред'являються до майна в разі його набуття, використання у процесі господарської діяльності, вибуття, і його не слід сприймати тільки з позиції розпорядчих можливостей суб'єкта. У господарській діяльності він виявляється в установленні особливих правил обліку майна, порядку погашення його вартості, віднесення вартості майна на собівартість тощо [5, с. 323].

Чинне законодавство не надає визначення поняття «правовий режим майна». У навчальному посібнику «Господарське право» під загальною редакцією В. К. Мамутова правовий режим майна — це встановлений правовими засобами порядок і умови придбання (привласнення) майна, здійснення суб'єктами господарювання повноважень щодо володіння, використання та розпорядження їм, реалізації функцій управління майном, а також його правової охорони [2, с. 417]. У підручнику «Господарське право» під загальною редакцією О. П. Подцерковного правовий режим майна суб'єкта господарювання являє собою систему правовідносин між суб'єктом господарювання та іншими учасниками господарських відносин, об'єктом яких є цілісний майновий комплекс або його складова частина, а предметом — права й обов'язки учасників господарювання, пов'язані з речовою правомочністю на цілісний майновий комплекс у господарській діяльності [6, с. 190].

© І. В. Труш, 2012

Відповідно до ч. 1 ст. 133 Господарського кодексу України (далі — ГКУ) основою правового режиму майна суб'єкта господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, є право власності, право господарського відання, право оперативного управління, а також інші речові права, які передбачені ЦК. Частина 1 ст. 136 ЦК визначає право власності як право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Власник на свій розсуд володіє, користується і розпоряджається своїм майном (ст. 319 ЦК). Чинне законодавство не надає визначення поняття «право господарського відання» і «право оперативного управління». Словниково-тлумачні джерела визначають право оперативного управління як вид речового права суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності [7, с. 30]; право господарського відання як речове право суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником чи уповноваженим ним органом, з обмеженням правомочності розпоряджання щодо окремих видів майна за згодою власника [7, с. 8].

Слід зазначити, що національна теорія права використовує концепцію єдиного права власності, яка передбачає існування тільки одного власника, який може передавати майно іншим особам на умовах, похідних від права власності. Тому право власності має первинний характер, а право господарського відання і право оперативного управління — похідний від права власності. Зазначені похідні речові права існують у тісному зв'язку із державною та комунальною власністю. З припиненням державної і комунальної власності на майно державного та комунального підприємства, відповідно (наприклад, в процесі приватизації), припиняється і право господарського відання, і право оперативного управління на закріплене майно. Похідний характер, вторинність прав господарського відання й оперативного управління проявляється і в обсязі повноважень, що охоплюються даними правами. Цей обсяг повноважень встановлюється власником — державою або територіальною громадою і тому він є вужчим відносно обсягу повноважень власника, незважаючи на те, що як власник, так і носій іншого речового права може володіти, користуватися

та розпоряджатися своїм майном. Але повноваження власника є необмеженими (за виключенням загальних обмежень, встановлених законом), а повноваження носія інших речових прав обмежуються, крім закону, ще і волею власника. Таким чином, право господарського відання і право оперативного управління як особливі речові права є близькими за своїм змістом до свого джерела — права власності. Головна відмінність цих речових прав від права власності полягає в тому, що їх суб'єкти мають повноваження тільки до частки державної або комунальної власності, яке за ними закріплене, а не стосовно всього державного або комунального майна.

З приводу доцільності існування інституту права господарського відання і права оперативного управління в національному законодавстві серед науковців єдиного погляду немає. Деякі представники цивілістичної науки вважать ці інститути спадщиною (атавізмами) адміністративно-командної системи радянського періоду [8, с. 40]. Найбільш високої напрути наукова дискусія з цього питання досягла в період підготовки законопроектів Цивільного кодексу України (далі — ЦКУ) та ГКУ, результатом якої стала відсутність цих правових інститутів в тексті нового ЦКУ. Хоча у ч. 2 ст. 395 ЦКУ закріплена можливість існування й інших речових прав на чуже майно, передбачених законом. Обґрунтовуючи свої дії відсутністю таких правових конструкцій в інших країнах світу (за винятком ближнього зарубіжжя), автори ЦК фактично проігнорували велику кількість діючих державних і комунальних підприємств. Проте автори ГКУ, враховуючи частку підприємств державної і комунальної форм власності у структурі економіки України та їх вплив на стан економічних відносин в нашій країні, підтвердили право на існування цих правових інститутів. Як зауважує В. К. Мамутов, якщо ГКУ не був би прийнятий одночасно з ЦКУ, то не тільки б зникла державна і комунальна власність, прийшлося би також з 1 січня 2004 р. скасувати більше 30 тис. ЗАО, тисячі державних (у тому числі казенних) і комунальних підприємств, сотні орендних спільних колективних тощо, що привело б до хаосу [9]. О. Подцерковний зазначає, що відсутність у ГКУ положень про існування прав господарського відання й оперативного управління привело б до неконтрольованого процесу привласнення державного майна [10]. Властивості цих прав щодо вирішення завдань, поставлених власником, проявляються й

у можливості органа місцевого самоврядування ліквідувати суб'єкт права господарського відання й оперативного управління на свій розсуд, і тим самим встановити первонаочальний обсяг своїх прав на належне йому майно, повернути це майно до комунальної скарбниці.

Автор поділяє точку зору Р. А. Джабраїлова, який, досліджуючи особливості правового режиму майна, закріпленого за публічними юридичними особами, дійшов висновку, що саме інститути господарського відання й оперативного управління надають можливість власнику залучити комунальне майно в господарський обіг, залишивши за собою максимум повноважень щодо здійснення господарського контролю за діяльністю комунального унітарного підприємства [1, с. 230].

Необхідно акцентувати увагу на тому, що не тільки фахівці в галузі господарського права, але й відомі вітчизняні цивілісти визнають, що право господарського відання й оперативного управління є оптимальною формою відображення відносин між державою та юридичними особами публічного права. А довірчі відносини називаються такими, що за своєю сутністю не відповідають потребам публічної власності [11]. Таку позицію поділяють і фахівці Міністерства юстиції України, які вважають, що на сучасному етапі розвитку України з метою ефективного і раціонального використання державного майна не слід беззастережно відмовлятися від права господарського відання і права оперативного управління, оскільки продовжують існувати державні казенні підприємства. Відмова від цих інститутів, застерігають провідні спеціалісти даного центрального органа виконавчої влади, може привести до непередбачуваних наслідків у державному секторі економіки [12]. Висловлені застереження стосуються не тільки державного, але й комунального сектора економіки.

На даний час право господарського відання і право оперативного управління юридичних осіб комунального сектора економіки, які виступають в господарському обігу від власного імені і у власних інтересах, залишається важливим засобом реалізації суб'єктивного права власності територіальної громади. Право господарського відання і право оперативного управління є правовою формою реалізації права державної і комунальної власності суб'єктами державного та комунального сектора економіки, які у встановленому законом порядку набувають статусу юридичної особи. Суб'єктами зазначених прав

можуть бути тільки юридичні особи, які створені у спеціальних організаційно-правових формах — підприємства або установи. Отримуючи певну сукупність прав і обов'язків щодо здійснення функцій власника, дані юридичні особи діють від імені та в інтересах власника. Характер діяльності суб'єктів права господарського відання й оперативного управління визначає і відмінності у змісті обсягу повноважень, які вони отримують від власника на закріплене за ними майно. Право господарського відання, що належить підприємству як комерційній організації, в силу цього є більш широким, ніж право оперативного управління, яке може належати некомерційним за характером діяльності підприємствам, установам або казенним підприємствам. Об'єктом цих прав є майнові комплекси, які закріплені на балансі відповідних юридичних осіб (водночас залишаючись об'єктами права власності їх засновників). Частина 3 ст. 78 ГК визначає два правових режими майна, закріпленого за комунальним унітарним підприємством (далі — КУП) — право господарського відання (комерційне КУП) і право оперативного управління (некомерційне КУП).

Розглянемо перший правовий режим майна КУП — право господарського відання. Зміст, обсяг і межі права господарського відання визначаються нормами ст. 136 ГК. Частина 1 цієї статті визначає право господарського відання як речове право суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених чинним законодавством. У підручнику «Господарське право» під загальною редакцією О. П. Подцерковного, право господарського відання — це особливе речове право суб'єкта господарювання — юридичної особи володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що належить йому, в межах, установлених законом і установчими документами суб'єкта господарювання [6, с. 215]. Є. В. Булатов пропонує визначати право господарського відання як речове право суб'єкта підприємництва, який у відповідності з цілями і предметом своєї діяльності володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником, з обмеженими можливостями повноваження розпоряджатися відносно відповідних форм розпорядження й окремих видів майна [13].

Власник майна (у даному випадку територіальна громада), закріпленого за суб'єктом підприємства на праві господарського відання, має наступні правомочності: а) здійснює контроль за використанням і збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган; б) не втручається в оперативно-господарську діяльність підприємства. Комерційне КУП, як і власник, володіє, користується і розпоряджається закріпленим за ним майном. Водночас власником майна залишається відповідна територіальна громада. На відміну від власника, повноваження якого мають абсолютний характер, даний суб'єкт підприємства, за яким майно закріплене власником (уповноваженим власником органом) на праві господарського відання, обмежений у здійсненні повноваження розпоряджатися цим майном. Право господарського відання є обмеженим речовим правом, суб'єкту якого повноваження володіння, користування та розпорядження майном належить не в повному обсязі, а в межах, встановлених чинним законодавством і власником. КУП не має право продати майно, яке належить йому на праві господарського відання, приватизувати, здати його в оренду, віддати в заставу, здати у концесію, внести в якості внеску у статутний фонд (капітал) господарського товариства, або будь-яким іншим способом розпоряджатися цим майном без згоди ради або уповноваженого органа місцевого самоврядування, оформленої у формі відповідного рішення. Здійснюючи контроль за використанням і збереженням належного територіальній громаді майна, орган місцевого самоврядування (або уповноважений ним орган) не має права втручатися в оперативно-господарську діяльність підприємства. Загальні обмеження повноважень КУП щодо володіння, використання і розпорядження комунальним майном визначаються предметом і цілями його діяльності, закріпленими у статуті. Суб'єкт права господарського відання за своїми зобов'язаннями відповідає усім своїм майном, що закріплене за ним з використанням даного правового режиму і може бути суб'єктом банкрутства.

Відповідно до ч. 1 ст. 136 ГК право господарського відання є однією із форм правового режиму майна, закріпленого за суб'єктом підприємства. Майно не може бути закріплене на праві господарського відання за суб'єктами господарювання, які не належать до суб'єктів підприємства. Як слідує зі змісту ч. 2 ст. 136

ГК, суб'єкт підприємства повинен бути заснований в організаційно-правовій формі підприємства. Аналіз ч. 3 ст. 78, ч. 1 ст. 133, ст. 134, ст. 135, ст. 136 ГК свідчить про те, що комунальне майно може бути закріплене на праві господарського відання тільки за комерційним КУП. Слід зазначити, що термін «право господарського відання» був запропонований законодавцем для заміни терміну «право повного господарського відання», яким у ч. 3 ст. 10 Закону України від 7.02.1991 р. «Про власність» (втратив чинність) та у ч. 3 ст. 10 Закону України від 27.03.1991 р. «Про підприємства в Україні» (втратив чинність) визначалося право, згідно з яким за державними підприємствами закріплювалося майно.

Для порівняння варто відзначити, що за законодавством Республіки Казахстан (ст. 196 ЦК РК) майно на праві господарського відання належить лише державному підприємству, яке може бути республіканським або комунальним, а за законодавством Російської Федерації — державному або муніципальному унітарному підприємству (ст. 294 ЦК РФ). Згідно з ЦК Російської Федерації (в якому, на відміну від ЦКУ, такі поняття визначені), право господарського відання та право оперативного управління за своїм змістом навіть більш обмежені, ніж раніше право оперативного управління за ЦК РСФСР 1964 р., хоча останнє свого часу різко критикувалося як атрибут адміністративно-командної системи, що заважає розвитку ринкових відносин [14, с. 405].

Незалежно від підстав набуття майна КУП, яке засноване на праві господарського відання (або праві оперативного управління), закріплене за ним майно не може належати йому ні на якому іншому речовому праві, окрім права господарського відання (або права оперативного управління). Виникнення права власності у КУП чинним законодавством виключається. Майно, яке КУП отримало не від власника, а з будь-якого іншого джерела, на підставах, що передбачають виникнення речового права, надходить до комунальної власності. На таке майно повністю розповсюджується правовий режим господарського відання (або оперативного управління) і повноваження власника майна відносно до нього є аналогічними повноваженням, які реалізуються по відношенню до майна, що передано в господарське відання (або оперативне управління).

Другим правовим режимом майна КУП є право оперативного управління, яке є ще більш обмеженим, ніж право господарського відання.

Праву оперативного управління присвячена ст. 137 ГК. Частина 1 цієї статті визначає право оперативного управління як речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених чинним законодавством і власником майна (уповноваженим органом). Власник майна (у даному випадку територіальна громада), закріпленого на праві оперативного управління за суб'єктом господарювання комунального сектора економіки: а) здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган; б) має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно; в) має право вилучати у суб'єкта господарювання майно, що не використовується; г) має право вилучати у суб'єкта господарювання майно, що використовується ним не за призначенням. Відповідно до ч. 3 ст. 78 ГК, як зазначалось раніше, комунальне майно може закріплюватися на праві оперативного управління тільки за некомерційним КУП. Орган місцевого самоврядування виділяє КУП майно тільки для його цільового використання з метою виконання підприємством спеціальних завдань щодо вивезення сміття, благоустрою території, водогазо-телопостачання тощо. Суб'єкт права оперативного управління відповідає за своїми зобов'язаннями тільки тим майном, яким має право розпоряджатися. У випадку невиконання майна для покриття його боргів, субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями суб'єкта права оперативного управління несе власник майна. Д. В. Сараєв зазначає, що конструкція оперативного управління дозволяє раціонально сумістити необхідність здійснення прав власника щодо публічної установи при наявності достатньої самостійності останньої [15].

При захисті права господарського відання та оперативного управління застосовується, передусім, норма ч. 3 ст. 13 Конституції України, відповідно до якої держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання. Дане конституційне положення кореспондувалося в ч. 4 ст. 133 ГК, згідно з якою держава забезпечує рівний захист майнових прав усіх суб'єктів господарювання, незалежно від виду речового права. Частина 3 ст. 136 та ст. 137 ГК також визначає, що право господарського відання

і право оперативного управління захищаються законом відповідно до положень, встановлених для захисту права власності. Особливість захисту права господарського відання полягає в тому, що суб'єкт підприємництва, який здійснює господарську діяльність, використовуючи даний вид речового права, має право на захист своїх майнових прав також і від власника.

Отже, правовий режим майна комунальних підприємств визначається правовими засобами володіння майном при здійсненні ними господарської діяльності. Правовий режим майна КУП — це встановлений чинним законодавством спеціальний порядок здійснення унітарними підприємствами комунального сектора економіки правочинна щодо володіння, користування та розпорядження цілісним майновим комплексом або його складовою частиною через застосування особливих правових форм здійснення права комунальної власності. Особливими правовими формами здійснення права комунальної власності є право господарського відання і право оперативного управління.

Список використаної літератури

1. Джабраїлов Р. А. Господарська право-суб'єктність міста: теорія і практика : монографія / Р. А. Джабраїлов ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. — Донецьк : Ноулджд, 2010. — 455 с.
2. Хозяйственное право : учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, В. В. Хахулин и др. ; под ред. В. К. Мамутова. — К. : Юринком Интер, 2002. — 912 с.
3. Щербина В. С. Господарське право : підручник / В. С. Щербина. — К. : Юринком Интер, 2003. — 480 с.
4. Несинова С. В. Господарське право України : навч. посіб. / С. В. Несинова, В. С. Воронова, Т. С. Чебикіна ; за заг. ред. С. В. Несиної. — К. : Центр учбової літератури. — 2012. — 564 с.
5. Предпринимательское (хозяйственное) право : учебник : в 2 т. / отв. ред. О. М. Олейник. — М. : Юристъ, 2000. — Т. 1. — 728 с.
6. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітних та ін. ; за ред. О. П. Подцерковного. — Х. : Одиссей, 2010. — 640 с.
7. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К. : Укр. енцикл., 1998 — Т. 5 : П-С. — 2003. — 736 с.
8. Шевченко Я. М. Роль і значення суб'єктів цивільного права в суспільстві / Я. М. Шевченко // Юридичний вісник. — 2009. — № 2. — С. 39—46.

9. Мамутов В. К. «Дерибан» кодификации. Кому мешает Хозяйственный кодекс и кто дирижирует нападками на него [Электронный ресурс] / В. К. Мамутов. — Режим доступа : http://www.icpd.dn.ua/Stat_18.htm.

10. Подцерковний О. Два роки з моменту прийняття Господарського кодексу України: підсумки та перспективи / О. Подцерковний // Юридичний вісник України. — 2005. — 12—18 берез. (№ 10). — С. 8—9.

11. Червоний Ю. С. Некоторые проблемы правового регулирования отношений собственности по Гражданскому и Хозяйственному кодексам Украины / Ю. С. Червоний // Економіка та право. — 2004. — № 2. — С. 10—19.

12. Присяжнюк А. А. Цивільний та Господарський кодекси України: проблемні аспекти практичного застосування [Електронний ресурс] / А. А. Присяжнюк. — Режим доступа : <http://www.minjust.gov.ua/0/4744>.

13. Булатов Е. В. Дефекты легального описания права хозяйственного ведения и оперативного управления в законодательстве Украины /

Е. В. Булатов // Экономико-правовые исследования в XXI веке: проблемы и экономически обоснованные нормы в законодательстве, регулирующем хозяйственную деятельность в Украине и пути их устранения : материалы Второй международной научно-практической интернет-конференции (г. Донецк, 2—5 июня 2009 г.) / Ин-т экономико-правовых исследований НАН Украины. — Донецк : изд-во «Вебер» (Донецкое отделение), 2009. — С. 74—80.

14. Гражданское право : учебник : в 3 т. Том 1 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — 6-е изд., перераб. и доп. — М. : ТК Велби ; Проспект, 2005. — 776 с.

15. Сараев Д. В. Право оперативного управления имуществом публичных учреждений — юридических лиц: по гражданскому законодательству Российской Федерации : дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Д. В. Сараев. — М., 2004. — 170 с.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2012 р.

УДК 346.16

О. А. Хрипун,
судья Высшего
хозяйственного суда Украины,
г. Киев

РАССМОТРЕНИЕ СПОРОВ, СВЯЗАННЫХ С ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ОБЩЕСТВА

Проанализированы особенности корпоративных споров, связанных с компетенцией органов управления обществом.

Ключевые слова: корпоративный спор, хозяйственное общество, органы управления обществом, компетенция органов управления обществом, хозяйственный суд.

Проблематика рассмотрения споров, связанных с деятельностью хозяйственного общества, зачастую может быть связана с проблематикой правильного определения границ компетенции органов управления хозяйственного общества. Анализ научной литературы и практики рассмотрения корпоративных споров показал, что корпоративные споры, связанные с деятельностью хозяйственных обществ, часто

возникают вследствие нарушения компетенции и превышения полномочий руководящих органов хозяйственных обществ, что обуславливает актуальность избранной темы исследования.

Отдельные вопросы практики рассмотрения корпоративных споров рассматривались в работах О. Бачун [1], В. Бернет [2], В. Воротина [3], Ю. Горицвет [4], П. Г. Сычева [5] и других ученых, однако все возрастающее количество кор-

© О. А. Хрипун, 2012